

MARTIN FLOSMAN

S ORLEM I LVEM

PŘÍBĚHY ČESKÝCH
DUCHOVNÍCH OD 17. STOLETÍ
DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

1. DÍL

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Obsah

Úvod	11
Literatura a prameny	12
Duchovní v uniformě	23
Od dávné minulosti	23
Ve válkách 20. století	32
Vojenská služba duchovních	39
Mezinárodně-právní ochrana vojenských kaplanů	55
V císařském kabátě – vývoj vojenské duchovní správy v rakouské armádě od 17. do 19. století	58
Organizace duchovní správy	58
Nekatolická vyznání	86
Činnost vojenských duchovních	94
Hrdinství a ocenění	113
Služební předpisy	115
Vojenské matriky	120
„Vlastizrádce“ plukovní kaplan Karel Mensinger	125
Duchovní služba v rakouském válečném námořnictvu	130
Duchovní správa a její organizace	130
Pplk. duch. Ignác Husička	143
V zákopech Velké války – vojenská duchovní služba v letech 1914–1918	159
Otřes evropské civilizace	159
Organizace duchovní služby	169
Činnost vojenských duchovních	179

Nástin personálních ztrát rakousko-uherského polního kléru v první světové válce.	203
Matriky ve válce	217
Kpt. duch. Jan Eybl	223
Kněží – vlastenci a legionáři	246
Duchovní v zajetí	246
Československé vojsko na Rusi.	248
Náboženské poměry v ruských legiích	250
Kpt. duch. Josef Chadim	255
Pplk. duch. Theodor Věrný	267
Dobrý kamarád pplk. duch. Josef Šeda	272
Kpt. duch. Mons. Johann Spannbauer	277
Por. duch. Jan Baran	282
Npor. zdrav. Arnošt Tuček.	286
Evangeličtí duchovní Ján Čierný, Josef Horváth a Jan Šťastný	290
Itálie	292
Bedřich Novoměstský a Antonín Pánik.	294
Kpt. duch. Albert Hugo Stára OPraem.	300
Francie	307
Karel Laštůvka.	308
Američtí katoličtí krajané	310
Kpt. duch. Karel Alfons Biskup OSB	313
Popravy legionářů.	330
Boje na Slovensku	339
Těžký první rok Československé republiky.	339
Duchovní na Slovensku	341
Zpráva pro prezidenta	386
Blázen, nebo vlastenec? – Mjr. duch. František Hrobař	392
Škpt. duch. Mons. PhDr. ThDr. Josef Matocha.	411
Seznam použitých zkratk	415
Seznam použité literatury a pramenů.	416
Jmenný rejstřík.	424

Ve válkách 20. století

V novodobých dějinách byli vojenští kaplani všude, kde byla jejich přítomnost potřebná a v bezprostřední blízkosti bojů působili často nad rámec svých povinností. Riskovali život v ostré palbě, prolézali útroby hořících lodí, když okolo pršely střepiny a úlomky, a pátrali po těch, kteří potřebovali pomoc. Na bojištích vyhledávali raněné, umírající a mrtvé. Poskytovali jim úlevu, zachraňovali je, odnášeli na ošetrovny a modlili se u nich. Řada velitelů v hlášeních uváděla, že muži si kaplana cení, jako když dítě ví, že je u něj jeho máma. Po večerech obcházel zákopy a střelecká postavení, rozmlouvali s vojáky a podělovali je drobnými dárky.

„Nikdo nemá větší lásku než ten, kdo položí život za své přátele,“⁴⁵ říká Ježíš v evangeliu svatého Jana. Jak hluboce dojímavý je pak čin jednotlivce, který je ochoten obětovat se nejen pro pozemský život druhého člověka, ale také pro jeho duši. Rudyard Kipling se ve svém mistrovském díle *The Irish Guards in the Great War* dotýká role vojenských kaplanů, kteří při službě vojákům až přespříliš riskovali své vlastní životy. Píše, že velící důstojníci zvažovali a později i zakázali kněžím vystavovat se svévolně nebezpečí v předních pozicích a při útoku. Kněží bez rozdílu zde ve svém altruizmu pod heslem „Co je ztráta života v porovnání se ztrátou lidské duše?“ k veliké radosti mužstva totiž často ignorovali rozkazy.

C. S. Lewis říká, že odvaha není pouze ctnost, ale je mírou všech ctností v okamžiku zkoušky. Odvaha je první ze ctností, protože díky ní jsou všechny ostatní ctnosti možné. Ti, kteří se rozhodnou stát se kaplany v ozbrojených silách svých národů mají, anebo se alespoň snaží mít, právě takovou odvahu. Dělají to ne pro svou slávu, ale aby byli nablízku svým bližním v jejich hodině zkoušky. Každý z nás vnímá křehkost lidského života. Tím spíše si ji jistě uvědomuje voják, který se denně pohybuje po tenké hranici mezi životem a smrtí. I když se míra religiozity populace liší v závislosti na čase i místě a podle všech ukazatelů v současné západní společnosti zřejmě klesá, našli bychom jen málo armád, v jejichž řadách by nepůsobili kněží, kazatelé, rabíni nebo jiní „svatí“ mužové.

⁴⁵ Jan 15,13.

„... forever, Amen. Hit the dirt.”

„...až na věky věků, amen. K zemi!“ Slavný válečný karikaturista Mauldin zachytil situaci, jíž se stal sám svědkem. Kněz právě celebroid mši pro skupinku vojáků, když se přihn timer německý stíhací letoun a začal prostor ostřelovat. Kněz se vrhl do bahnité jámy a pleskající kulky jej minuly jen o pár metrů. Poté, co letadlo zmizelo, dokončil liturgii, jako kdyby se nic nestalo (veřejně dostupné).

Lyle W. Dorset ve své knize⁴⁶ věnované americkým vojenským kaplanům za druhé světové války píše, že více než 12 tisíc protestantských pastorů,

⁴⁶ DORSETT, Lyle W., *Serving God and Country. United States Military Chaplains in World War II*, New York 2012.

katolických kněží a židovských rabínů opustilo bezpečí domova, aby se jako vojenští duchovní připojili ke sborům, které bojovaly po celé Evropě, Asii a na volném moři. Byli to muži víry pod palbou, kteří projevili neobyčejnou odvalu a obět a kteří by šli až do pekel, aby zachránili duši jediného vojáka. Vyzbrojeni pouze Biblí a Tórou šli všude tam, kam šli i jejich vojáci. Od krvavých pláží Normandie do zbořených měst Evropy, přes džungle na Guadalcanalu až po Okinawu v Pacifiku. Modlili se s muži pochoduujícími do boje na zemi i s námořníky čelícími útokům kamikadze ze vzduchu. Doprovázeli své muže bez ohledu na jejich víru, vojáky, kteří do posledního dechu obětovali své životy v boji proti tyranii. Na osudech vojenských kaplanů popisuje příběhy jedněch z nejodvážnějších a nejobětavějších lidí, kteří sloužili v ozbrojených silách. Mnozí přišli o život nebo v průběhu služby utrpěli vážná zranění.

Kaplani byli významným přínosem pro morálku každého pluku. Pro vojáky pořádali bohoslužby a kázání. Těm, kteří potřebovali pomoc, poskytovali rady a útěchu. Pomáhali s řešením potřeb těch, kteří se na ně obraceli. Vojákům pomáhali přenést se přes bolest z odloučení od svých milovaných a dali k dispozici nejlepší léta svého života, aby pomohli udržet muže duchovně i morálně na výši a aby byli připraveni na cestu z tohoto světa beze strachu a zoufalství. Vojenští duchovní sehráli základní roli v amerických ozbrojených silách. Kromě náboženské činnosti a poskytování morální a duchovní podpory byla důležitá jejich služba rodinám raněných nebo pozůstalým po padlých, pro které fungovali jako kontaktní místo, informovali je o stavu nebo smrti jejich nejbližších a pomáhali jim v boji s úřední mašinerií vojenské byrokracie. Zaplatili za to vysokou cenu. V letech 1941–1945 padlo 100 amerických vojenských duchovních, 275 jich bylo zraněno a 42 zajato.

Jako zajatci Japonců prožívali příběhy mučednictví, utrpení a zoufalství, jež téměř nelze popsat. Stali se vězni až do konce války a byli jim vydáni na milost. Život v zajetí byl nekonečnou řadou otřesných zážitků, věčného hladu a vyčerpání, děsivých, zoufalých nocí. Žádný zajatec nikdy nezapomněl, co prožil. Nikdo z nich nedokázal vytěsnit z paměti hrůzy, které museli přetrpět. V nejtěžších chvílích se zdálo, že válka s Japonskem nikdy neskončí a oni už nemají v co doufat a o co

se opřít, kromě společné víry a vzájemného přátelství. To byla jejich jediná naděje.

Pravděpodobně nejznámější je příběh čtyř kaplanů (*Four Chaplains*). Odehrál se 3. února 1943 na palubě lodi USAT Dorchester, která převážela vojáky do Grónska. Shodou okolností byli na palubě hned čtyři kaplani, kteří doprovázeli své jednotky: metodistický pastor George Fox (43), rabín Alexander D. Goode (32), syn vojenského kaplana z první světové války pastor Holandské reformované církve Clark V. Poling (33) a katolický kněz John P. Washington (35). Již před onou osudnou nocí navštěvovali nemocné, vedli bohoslužby a zpívali s muži na palubě. Krátce po půlnoci 3. února byla loď torpédována německou ponorkou U-223 a potopila se během 20 minut do ledové vody necelých 180 kilometrů od Grónska. Mnozí muži ignorovali rozkaz, aby vzhledem k nebezpečí útoku ponorek spali v oblečení a záchranných vestách. Torpédo vyřadilo elektrický systém lodi, ta se ponořila do tmy a téměř ihned se naklonila 30 stupňů na pravobok. Mnozí muži zůstali v podpalubí, řada byla zraněna, jiní zpanikařili. Jen dva ze 14 záchranných člunů se podařilo spustit na vodu a úspěšně použít. Kaplani se snažili muže uklidnit, pomáhali s evakuací lodi a odváděli zraněné do bezpečí. Záchranné vesty došly dříve, než se dostalo na všechny.

Všichni čtyři kaplani pak dali své vesty jiným mužům, dál jim pomáhali do záchranných člunů, uklidňovali a povzbuzovali druhé a modlili se za bezpečí těch, kteří opouštěli loď. Nakonec klesli s lodí do vln, ruku v ruce, s modlitbou a za zpěvu hymnů. Přežilo pouhých 226 z 904 mužů na palubě.

Příběh se brzy stal známým po celých Spojených státech. Všichni čtyři kaplani byli posmrtně vyznamenáni Křížem za vynikající službu (*Distinguished Service Cross*), druhým nejvyšším vyznamenáním U.S. Army, a Purpurovým srdcem (*Purple Heart*), medailí udělovanou zraněným nebo zabitým ve službě. Nejvyššího vyznamenání, Medaile cti (*Medal of Honor*), se jim nedostalo jen proto, že ryze formálně nesplnili požadavek, aby k hrdinskému činu došlo přímo pod palbou. Kongres však vytvořil speciální Medaili čtyř kaplanů zamýšlenou tak, aby měla stejnou váhu a důležitost jako Medaile cti. V roce 1988 byl jednomyslným rozhodnutím Kongresu vyhlášen 3. únor dnem Čtyř kaplanů. Bylo jim

zasvěceno několik kaplí a vydána pamětní známka. Na jejich památku existují dvě nadace.

Vzájemná solidarita těch, kdo jsou vystaveni těžkým válečným zkouškám a každodennímu ohrožení vlastního života, s sebou nevyhnutelně přináší také určitý duchovní rozměr. Vojáci izraelské armády u Zdi nářků (veřejně dostupné).

Ve sborníku příspěvků⁴⁷ věnovaném vojenským duchovním jeho redaktorka Doris L. Bergen odhaluje překvapující fakt, že vojenská duchovní služba existuje v rozeznatelné podobě již více než 1600 let. Nezabývá se však pouze konkrétními historickými momenty od starověku, přes křížové výpravy, americkou občanskou válku a obě světové války až po válku ve Vietnamu. Klade si rovněž zásadní a klíčové otázky. Řeší emocionálně a duchovně intenzivní vztahy, které se vytvářejí mezi duchovními a těmi, kterým slouží. Zabývá se střetem mezi vojenskými a duchovními autoritami, ve kterém se voják často pohybuje. A duchovní? Je především morálním vůdcem a jedním z důstojníků, kteří se podílejí na výcviku mužstva a učí

⁴⁷ BERGEN, Doris L., *The Sword of the Lord. Military Chaplains from the First to the Twenty-First Century*, Notre Dame 2004.

je tvrdě bojovat a statečně čelit smrti? Anebo je spíše otcem, který se snaží proniknout do citlivého nitra svých duchovních synů? Jaká jsou morální a teologická dilemata doprovázející službu vojenského kaplana, pracujícího v prostředí násilí, tlaku a utrpení? Jaké jsou etické důsledky jeho práce? Umí při ozbrojeném střetu pomoci řešit morální konflikt vznikající ve svědomí vojáka mezi aktivní účastí na boji proti zlu a křesťanským požadavkem milovat i své nepřátele ve světle současné církevní nauky⁴⁸ o spravedlivé válce? Jak oni sami na sobě vnímají rozpor mezi mírumilovnými cíli jejich profese a upřímnou touhou po vítězství vlastních zbraní?

Novodobým vzorem dnešním vojenským duchovním po celém světě je americký vojenský kaplan s českými kořeny Emil Kapaun.⁴⁹ V červenci 1950 se s vojáky 8. jezdeckého pluku 1. jezdecké divize americké armády vylodil na Korejském poloostrově a snažili se zastavit útok komunistické Severní Koreje na jih. Kapaun doprovázel vojáky až do prvních linií. Zrekvíroval zchátralé jízdní kolo, nastrkal si do kapes jablka a broskve, které natrhal v korejských sadech, a jel po kamenitých stezkách, až se dostal k předsunutým postavením. Skočil do nejbližšího zákopu vedle nervózního střelce, nabídl mu broskev, utrousil jeden dva vtipy a přesunul se do sousedního zákopu. Nikdy nebyl daleko od bojiště, často postavil oltář na nosítka položená na dvě bedničky od střeliva a v přibližující se minometné palbě, kdy se nepřítel chystal zaútočit, naslouchal zpovědím, sloužil mši a poskytoval útěchu mužům, kteří měli jít do boje.

Už v srpnu 1950 byl za statečnost v boji vyznamenán jedním z nejvyšších vyznamenání Bronzovou hvězdou za záchranu zraněného vojáka. Americké síly se ocitly 2. listopadu 1950 v Unsanu pod těžkým útokem Číňanů, jejichž vpád do Koreje konflikt eskaloval. Začal krvavý boj muže proti muži. Byl vydán rozkaz, aby se všichni vojáci schopní pohybu pokusili ustoupit.

⁴⁸ U nás bylo této problematice věnováno celé číslo časopisu *Salve* 3, 2005.

⁴⁹ Emil Kapaun (narozen 20. dubna 1916 v Pilsen v USA) pocházel z české přístěhovačské rodiny. Na kněze byl vysvěcen v roce 1940, působil jako kaplan ve farní duchovní správě a v letech 1944–1946 působil jako kaplan amerických vojenských jednotek v Indii a Barmě. V roce 1949 se vrátil do armády. Při čínské ofenzivě v listopadu 1950 padl u Unsanu do zajetí. Zemřel na podvýživu, úplavici a zápal plic 23. května 1951 v zajateckém táboře v Pjoktongu.

Kapaun však odmítl opustit raněné a s plukovním lékařem u nich zůstal. Zajetí Američané byli přinuceni ke stokilometrovému pochodu horami do zajateckého tábora. Kdo v mrazu a o hladu nemohl dál, byl zastřelen nebo nechán napospas zimě. Kaplan navzdory omrzlinám pomáhal druhým. V táboře Pjoktong obětoval veškeré síly na pomoc ostatním. Pod hrozbou přísného trestu kradl jídlo, které řadě zajatců umožnilo přežít. Potajmu sloužil mše a poskytoval útěchu. Vyměnil hodinky za příkrývku, aby mohl zhotovit ponožky lidem, kterým mrzly nohy. Pral šaty těm, kdo měli úplavici. Když se měly vyčistit latríny a vojáci se přeli, kdo je na řadě, tiše se vytratil a udělal to sám. Po půl roce sám umírá na podvýživu a nedostatek lékařské péče. Jeho tělo leží v neoznačeném masovém hrobě poblíž tábora spolu s šestnácti sty dalšími vojáky. V roce 2011 byl zahájen proces jeho blahořečení a 11. dubna 2013 mu Barack Obama udělil nejvyšší vojenské vyznamenání Medaili cti.

Čechoameričan Emil Kapaun umučený v Koreji je kandidátem na blahořečení (veřejně dostupné).

V jednom z životopisů autor vypočítává jeho kladné vlastnosti. Vlastnosti, kterými by měl disponovat nejen voják, ale které by měly být vlastní každému člověku. „Otec Kapaun byl statečný. V zajateckém táboře opovrhoval komunistickou doktrínou a pokojně odrážel protináboženské útoky. Otec Kapaun byl šlechetný. Raněného vojáka nesl během dlouhého bolestivého pochodu do zajateckého tábora. Otec Kapaun byl dobrosrdečný. Pozvedal náladu mezi zajatci a dodával jim naději. ‚Mějte víru, důvěřujte,‘ říkával jim. ‚Nevzdávejte se. Jednoho dne se odsud dostaneme.‘ Otec Kapaun byl laskavý. Pečoval o druhé, pral prádlo a umýval těla nemocných zajatých vojáků. Opatřoval pro ně více jídla, občas se s nimi dělil i o svůj skrovný příděl. Otec Kapaun byl obětavý. Zajali ho, protože neopustil jiného zraněného vojáka, byť k tomu měl příležitost. Jeho smrt uspišilo kruté zacházení od jeho věznitelů, nedostatek jídla a oblečení. Sám totiž ostatním zajatcům rozdal velkou část toho, co měl. Otec Kapaun nebyl dokonalý, ostatně jako žádný člověk. Přál si být propuštěn, aby pak mohl jednoho konkrétního dozorce patřičně nakopat do zadku. Díky kladným stránkám jeho charakteru a jeho lidskosti můžeme pochopit, proč má tolik lidí zájem o jeho příběh a jsou jím zasaženi. Jsou to hrdinské vlastnosti muže, které obdivovali všichni, kdo byli spolu s ním zajati v táboře, ať už to byli katolíci, protestanté, Židé nebo nevěřící.“⁵⁰ Na pomníku v jeho rodném městě Pilsen v Kansasu je vyryto, že byl cele člověkem a cele knězem.

Vojenská služba duchovních

Potřeba stálého vojska a zvyšování jeho stavu, které byly ve svých počátcích živeny válkami s Turky a později rovněž válkami o dědictví, si vyžádaly také stanovení pevných zásad jeho doplňování. Pluky se nejprve doplňovaly verbováním a vojenská služba trvala po dobu předem sjednanou smlouvou. Většinou byla doživotní. V roce 1771 obdržely pěší pluky stálé verbovací (později doplňovací) okresy, a to na území, kde byly v době míru dislokovány. V jeho obvodu si každý pluk prováděl verbování sám.

⁵⁰ WENZL, Roy – HEYING, Travis, *Nejsilnější zbraň. Emil Kapun, vojenský kaplan a hrdina korejské války*, Kostelní Vydří 2014, s. 6.

Z původně nahodilého verbování vzniklého z potřeby doplnit pluky, jejichž počet se neustále navyšoval, se v období josefínských reforem přešlo k pravidelnému doplňování vojska. To bylo usnadněno zavedením evidence obyvatelstva, očíslováním domů, zkvalitněním formuláře matrik a jejich prohlášením za veřejné listiny a určením povinností státní a církevní správy při zajišťování těchto agend. Ucelený systém pro doplňování vojska vydala Dvorská válečná rada pro německé země, kam byly počítány i Čechy, Morava, Slezsko a Halič, v roce 1781. Tento konskripční systém zaváděl pravidelné odvody rekrutů podle kontingentů, které byly stanoveny rovnoměrně na panstvích příslušných verbovacích okresů.

Odvodní povinnost se sice vztahovala na všechny muže, ale byla poskytována řada výjimek. Osvobození od vojenské povinnosti byli příslušníci šlechty, úředníci, učitelé a také duchovní; rovněž studenti zmíněných profesí, sedláci s větší výměrou a také někteří řemeslníci a pracovníci oborů významných pro válečnou výrobu. Z vojenské služby se mohl rekrut vyplatit částkou pohybující se v rozmezí 500 až 800 zlatých nebo se nechat zastoupit.

Od roku 1804 se doplňování dělo na základě nového konskripčního normálu. Jednotlivé země byly rozděleny do konskripčních krajů, které obdržely čísla podle pluků, které se v tomto kraji doplňovaly. Rekrutování již neprováděli sami velitelé, nýbrž zvláštní důstojníci – konskripční revizoři.

V roce 1802 byla vojenská služba zkrácena na deset let pro pěší pluky, na dvanáct let pro jezdecko a na čtrnáct let pro dělostřelectvo a technické jednotky. V roce 1808 byla zřízena stálá záloha, kterou tvořili bojeschopní muži, kteří po naplnění počtů nebyli odvedeni k řadovému vojsku. Ta sloužila k doplňování úbytků vzniklých ve válce na lidských životech. Tak ve stavu každého pluku musel být rezervní kádr záložníků v síle dvou praporů. Tito záložníci prodělali jen čtyřtýdenní výcvik a jednou do roka se museli zúčastnit cvičení ve zbrani. V roce 1882 byla délka výcviku prodloužena na osm týdnů.

V témže roce byla zároveň zřízena zeměbrana určená v případě války k výkonu vojenské služby na vlastním území. Výcvik probíhal vždy v neděle nebo ve sváteční dny a jednou ročně nastupovali zeměbranci na jedenadvacetidenní cvičení. Zeměbrana byla sice pod vlivem revolučních událostí v roce 1852 zrušena, ale v roce 1866 byla opět obnovena. Vojenská služba,

kteřá byla v roce 1827 zvýšena odvodním předpisem na 14 let, byla v roce 1845 opět snížena na osm let.

Všeobecná branná povinnost⁵¹ s odstraněním výsad, která zahrnovala všechny muže, byla zavedena v roce 1868. Branný zákon z 5. prosince stanovil vojenskou službu na tři roky v řadovém vojsku, sedm let v záloze a dva roky v zeměbraně. Zákonem ze dne 6. června 1886 byla pro obě části monarchie zřízena domobrana. Posledním předválečným zákonem z roku 1912 byla prezenční služba v pěchotě snížena na dva roky. U ostatních druhů zbraní zůstala tříletá.

Ačkoli branná povinnost byla všeobecná, přesto zákon poskytoval duchovním nadále určité výhody s přihlédnutím k jejich stavu. Toto *privilegium servitiorum* vycházelo ze staleté praxe a z prastaré myšlenky, podle které nemá duchovní osoba bojovat proti nepřátelům mečem, ale spíše jako morální podpora posilovat vojsko bránící vlast. Připomenout lze opět *Concilium Germanicum* z dubna 742, kdy církevní shromáždění kodifikovalo to, co bylo již dávno předtím právem zvykovým. Již první křesťanští panovníci dali duchovním osobám služební výsadu, podle které byly osvobozeny od některých břemen, úřadů a služeb, které se neshodovaly s jejich duchovním stavem. I přes udělené výhody však branný zákon ukládal duchovním některé povinnosti s ohledem právě na to, že branná povinnost byla všeobecná.

⁵¹ Všeobecná branná povinnost byla poprvé zavedena v roce 1793 francouzským ministrem války jako pokus o záchranu revoluce. Zrodil se ideál národa ve zbraní, kdy se vojenská služba stala povinností občana ve vztahu ke státu. Vojenský význam se naplno projevil po napoleonských válkách v roce 1806 v Prusku, které po prohrané válce nesmělo mít ve zbraní více než 40 tisíc mužů. Byl proto zaveden systém, podle kterého byli vycvičení rekruti propuštěni domů a nahrazeni novými. Takovým způsobem mohlo Prusko již v roce 1813 postavit do boje ihned a bez větších příprav 120 tisíc mužů vycvičených ve zbraní. To, co bylo původně zavedeno z nouze, se v průběhu let stalo pravidlem. Každý služby schopný muž se tak stal vojínem, byl vycvičen a po odsloužení požadované doby byl propuštěn domů, odkud byl povolán jen v případě cvičení nebo války. Vítězné války Pruska v průběhu 19. století ukázaly výhody tohoto systému, a proto byla všeobecná branná povinnost zaváděna i v dalších státech.

Martin Flosman

S orlem i lvem 1. díl

**Příběhy českých vojenských duchovních
od 17. století do první světové války**

Přebal navrhl Karel Kárász.

Fotografie AHM Prahy, Diecézní archiv Biskupství brněnského,
Historický sborník Karlovarska, KTF UK, Muzeum Šumavy
Kašperské Hory, Alois Navrátil, František Sekanina, SOA Beroun,
soukromé sbírky, veřejně dostupné webové stránky, VHA Praha,
VHA Bratislava, Adolf Žampach.

Edice Traumata války, svazek 11.

Edici řídí Václav Kotrman.

Redakce Stanislav Tumis.

Vydalo Nakladatelství Epoque, s. r. o.,
Kaprova 12, 110 00 Praha 1, ve spolupráci s Univerzitou
J. E. Purkyně, Pasteurova 13, 400 01 Ústí nad Labem, v roce 2018,
jako svou 639. publikaci.

První vydání, 432 stran.

Sazbu a litografii provedlo studio Prestig.

Vytiskl Akcent tiskárna Vimperk, s. r. o.

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Knihy Nakladatelství Epoque můžete zakoupit
u svého knihkupce nebo si je lze objednat:
písemně na adrese: Kaprova 12, 110 00 Praha 1 – Staré Město,
telefonicky na čísle: 224 810 353,
e-mailem na adrese: objednavky@epocha.cz,
na internetové stránce: www.epocha.cz